

WILHELM GÁBOR

Az anyagi kultúra és a háló

Carl Knappett: Thinking through material culture.

An interdisciplinary perspective.

Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005. 202 p.

A karcsú könyv az Ian Hodder és Robert Preucel által szerkesztett *Archaeology, Culture, and Society* sorozatban jelent meg. Knappett fiatal régész, az University of Cambridge munkatársa, aki elsősorban a Kelet-Mediterráneum régészeti kerámiájával foglalkozik. Célja a könyvvel tiszteletre méltó: a régészeti munkában is alkalmazható, ám interdiszciplináris alapokon álló anyagikultúra-elmélet kidolgozására tesz kísérletet, mely szándéka szerint túllép a korábbi megközelítésekben tapasztalható és az anyagi kultúra vizsgálatára bénítóan ható kettősségeken.

A szerző szerint egy ilyen jellegű elmélet már régóta várat magára, annál is inkább, mivel az egyes társadalomtudományok között talán a régészet specializálódott legnagyobb mértékben az anyagi kultúra kutatására. Mivel a feladat meglehetősen összetett, a kidolgozandó elméletnek óhatatlanul interdiszciplinárisnak kell lennie, és ebben a szerző leginkább a kognitív tudomány, a pszichológia, az antropológia, a szociológia és a történettudomány eredményeire igyekszik támaszkodni.

Knappett munkája nem előzmény és folytatás nélküli – saját munkásságán belül sem. A könyvben kifejtett egyik központi téma, a tárgyak ágenciája már egy 2002-es cikkének is a gerincét alkotta (Knappett 2002). Megjegyzendő, hogy ez a *Journal of Material Culture* című folyóiratban – az anyagi kultúra antropológiai vizsgálatának központi lapjában – megjelent tanulmány hónapok óta a legidézettebb írásnak számít. A könyv megjelenésével egy időben a szerző Lambros Malafourisszal (University of Cambridge) közösen egy tanulmánygyűjtemény szerkesztésébe kezdett, mely az anyagi ágencia (*material agency*) különböző perspektívából való megközelítésére vállalkozik, *Material agency: towards a non-anthropocentric approach* címmel. A kognícióval és ágenciával kapcsolatos nézeteit újabban a modern művészetekkel kapcsolatban is felvetette (lásd Knappett 2006).

A könyv felépítése jellegzetesen keretes szerkezetű. Az első, bevezető fejezetben a szerző áttekinti a problémát, az anyagi kultúra elméleteiben tapasztalható kettősséget, és egyben felvázolja a könyv szerkezetét, az összefoglalásban pedig még egyszer hangsúlyozza a dualista karteziánus felfogáson való túllépés szükségességét mind a régészetben, mind az anyagi kultúra kutatásának valamennyi területén. Az egyes fejezetek ugyan csak az adott probléma bevezetésével kezdődnek, és rövid összeggzéssel érnek véget.

Knappett szerint az anyagi kultúra elméletileg és módszertanilag megfelelően meg alapozott kutatása csak mostanában kezdődött meg, ráadásul több társadalomtudomány-

ban egyidejűleg. A szerző szerint egy-egy diszciplínának ismernie kell a többiben folyó munkát, éppen ezért meg kell kísérelni kidolgozni egy interdiszciplináris elméletet. Mindez egyfajta hálózatként is elképzelhető – ez Knappett kedvelt metaforája. E hálózaton belül a régészet teljes jogú pontként van jelen.

E célhoz a karteziánus dualizmusok, melyek nemcsak a régészetet, hanem valamennyi társadalomtudományt jellemzik, feloldásán keresztül vezet az út. Mindehhez elsődlegesen az elme és az anyag, az ágens és az artefaktum közötti réseket kell áthidalni (3. p.), tágabb értelemben a gyakorlati és a nyelvi tudás, a cselekvés és a gondolkodás, a funkcionális és a szimbolikus területek kettősségét kell feloldani (9. p.).

E dualizmus sajátossága, hogy a tudás, az ismeretek alkotják a régészet (társadalomtudományok) kitüntetett tárgyát. A tudás helye az elme, a tárgyak és a cselekvések ennek feltárásához csak eszközökként kapnak szerepet. A tudás feltárása ráadásul eddig nyelvi analógiákon zajlott Knappett szerint. Mindennek következtében összerosódott a kommunikáció és a szignifikáció, ez utóbbi pedig a legtöbb esetben egyet jelent a szimbolikussal (legalábbis a régészetben alkalmazott elméletekben).

A dualizmusokat feloldó, általános tárgyelmélet kidolgozásához Knappett szemében (és könyvében) az ösvény annak tisztázásán keresztül halad, hogy a fizikai tárgyak az emberi szubjektumok világában milyen helyet foglalnak el. Ehhez először az embert egyidejűleg mint biológiai élőlényt, pszichológiai ágenst, valamint társadalmi személyt kell felfogni. Ezután érdemes megnézni, hogyan illeszkednek a tárgyak ugyanezekbe a szerepekbe. A szubjektumok ilyen jellegű megértése a kogníció, észlelés és cselekvés, illetve jelentés és ágencia fogalmi segítségével lehetséges, és ezek azok a fogalmak, melyek révén az elme, cselekvés és anyag összefüggései megragadhatók. Mindehhez Knappett a kognitív tudomány és az ökológiai pszichológia modelljeire támaszkodik, elsősorban az élő és élettelen dolgok kapcsolatrendszerét kezelő hálózat- (*network-*) modellre, illetve Peirce szemiotikájára (10. p.). Ez utóbbi – az ágens szerepét a szemiózisban figyelembe vevő pragmatikai dimenziója révén – alkalmasabb a tárgyakkal kapcsolatos jelentés kezelésére, mint a nyelvi alapon nyugvó saussure-i szemiotika.

Az ily módon kidolgozott megközelítés tesztjét Knappett az összefoglaló előtti két utolsó fejezetben kísérel meg. Részben jelenkori hétköznapi és művészi tárgyak elemzésével, részben régészeti anyag értelmezésével.

Az anyagi kultúra megfelelő kezelésére alkalmas elmélet körvonalazásához Knappett több alapkérdést vesz számba. A kiinduló lépés számára az élő és az élettelen megkülönböztetésének kérdése. Mitől írható le élőként egy adott rendszer? Az utóbbi évtizedekben a válasz részben az élő rendszerek önszabályozó, *autopoietikus* rendszerként való jellemzésére összpontosított, Varela és Maturana elmélete nyomán. A szerző szerint az élő organizmus határai „ködösek” (*fuzzy*), nem húzhatók meg élesen, mivel folyamatként a környezettel való állandó *kapcsolatában* jellemezhető. Ez érvényes az emberi testre is, ahol mind külső, mind belső hibrid részek találhatóak. A példák között szerepel a művese, a vak ember botja, a számítógép. Az éles határ hiányát azután Knappett kiterjeszti a pszichológiai és a társadalmi szintre is. Az előbbi esetében az ágencia, az utóbbinál a személyiség kérdésének határa vetődik fel: mennyire „nyúlik át” az emberek esetében ez a tárgyi világba is? Knappett a továbbiakban a kognitív és társadalomtudomány néhány hálózatszemléletű megközelítésére támaszkodik. Ezek lényege, hogy a viselkedés feltételei között a környezet aktívan szerepel, részt vesz, azaz nem pusztán

háttérfeltétel, mely vagy lehetővé tesz valamit, vagy megakadályoz, hanem önmagától létre tud hozni meghatározott viselkedéseket emberekben.

Innen folytatva több szálat követ Knappett. Egyrészt a Dan Norman által ismertté vált, a gibsoni közvetlen észlelés elméletén nyugvó *affordancia* fogalmát igyekszik beilleszteni formálódó elméleti keretébe, másrészt a Latour révén figyelmet kapott aktív hálózat (*network*) és szimmetria segítségével próbálja meg áthidalni a társadalmi és a materiális világ között lévő rést (szakadékot), illetve meghatározni a két terület közötti kapcsolatot – kerülve a dualista fogalmakat. A kapcsolat aszimmetrikus jellegét, mely mind a szociológiai, mind a materialista megközelítéseket jellemzi, Latournál (és Knappett-nél) felváltja a hibrid ágencia, mely szimmetrikusan és megosztva fedi le az emberi és a tárgyi világ részeit (30–31. p.).

Knappett módszere a különböző társadalomelméleti megközelítések közötti tájékozódásra és az ezekből való válogatásra viszonylag egyszerűnek látszik: azokat a modelleket igyekszik számba venni és a tárgy és a szubjektum viszonyára alkalmazni (majd később a példákban tesztelni), melyek kifejtetten relációs típusúak. Az alkalmazás pedig – általánosabb szinten – nem jelent mást számára, mint annak vizsgálatát az organizmus, az ágens és a társadalmi személyiség perspektíváiban, hogy mennyire képes a kiválasztott modell a szubjektum és az objektum között a „klasszikus” elméletekben felfedezhető karteziánus dualizmust megkerülni. Ily módon a relációs, hálózat típusú megközelítést (vagy ennek valamelyik konkrét változatát) egyaránt végigköveti az észlelés, a megismerés és a cselekvés területén.

A hálózat jellegű modell keretében Knappett tehát (Latour nyomán) rendszer (rendszerek) részeként kezeli mind a tárgyakat, mind a szubjektumokat. Hangsúlyozza továbbá, hogy az egyes elemek (szubjektumok, tárgyak) közötti határvonalat nem lehet pontosan megadni, az élő rendszerek szervezeteileg is nyitottak tehát, nemcsak az információ-, anyag- és energiacsere területén. Mindezek alapján a szerző a világnak egy olyan ontológiáját feltételezi, mely *nem hierarchikusan* tagolt. Az észleléskor az ingereket nem különböző szinteken dolgozzuk fel, azaz a fizikai ingerek nem egy magasabb szinten, *később* kapnak jelentést az észlelési folyamatban, hanem már eleve jelen vannak az ingerek forrásaiban. Ugyanígy az élő organizmus nem valamilyen magasabban szervezett dolog, mint a nem élő környezet, hanem a két típus egységet képez, nem választható szét, kölcsönösen – szimmetrikusan – átjárja egymást. Az észlelés ilyen jellegű felfogására a szerző központi példája a gibsoni közvetlen észlelés elméletében megjelenő, majd a pszichológus Normannél továbbgondolt *affordancia*. E felfogás szerint a környezetben lévő dolgok felépítésük révén *eleve* megengednek bizonyos cselekvéseket vagy sem, ehhez nincs szükség későbbi mentális folyamatokra, mérlegelésre, értelmezésre, összevetésre. A postaládát úgy alakítják ki, hogy belefér a nyílásába a levél, de más jellegű tárgyak nem. A postaláda tehát *támogatja*, megengedi a levelek bedobását, de korlátozza a nagyobb tárgyakét. Mindez a postaláda adott vonásainak függvénye. Norman elmélete ugyanúgy elkerüli mind a materialista, mind a mentalista álláspontot, mint Latouré. Knappett azonban nem titkolja, hogy e vonások *jellegével* kapcsolatban máig nincs egyetértés a kutatók között. Mennyire belső, független, kizárólag fizikai vonásról, illetve külső, relációs kapcsolatról van-e inkább szó? Mind Norman, mind Knappett a relációs, a használók és a tárgyak között található vonások mellett voksol. E vonások annyiban függetlenek, hogy az aktuális cselekvő ismeretei nem befolyásolják,

ám mindez csupán a használók által jön egyáltalán létre (49. p.). Az ilyen típusú relációs megközelítés nem korlátozódik az észlelés vagy a megismerés területére. A „közvetített cselekvés” (*mediated action*) címszó alatt szereplő elméletek, melyeket hagyományosan Vigotszkijra vezetnek vissza, a cselekvés nyelv és kulturális tárgyak révén való közvetítettségét emeli ki (54. p.). A tárgyak éppen ezért mint az elme, az ágens és a materialitás találkozási pontjai jelennek meg, melyek megtestesítik, azaz lehetővé teszik, megengedik, támogatják (vagy sem) a velük kapcsolatos cselekvéseket, feladatmegoldásokat (56. p.).

A kulturális tárgyak ráadásul rendelkeznek egy további fontos vonással (a természeti tárgyakhoz képest), ami lehetővé teszi, hogy a szerző a társadalmi kapcsolatokban is nyomon követhesse a tárgyak meghatározó szerepét, relációit. A kiindulópont itt Gell művészetelmélete (61. p.), mely a művészi tárgyat mint a létrehozók szándékait, társadalmi kapcsolatait megtestesítő, valamint a használókhoz közvetítő ágenseket kezeli (58. p.). Ugyanez az elv jellemzi Hutchins megosztott kogníciós (*distributed cognition*) elméletét is, ahol a megismerés, illetve a cselekvés nem korlátozható egy-egy individuumra, hanem a feladat megoldásában részt vevők között oszlik meg, és ahol a tárgyak éppen a résztvevők közötti kommunikációt, tájékozódást teszik lehetővé (60. p.).

Ha elfogadjuk, hogy a szerző számára az anyagi kultúra megközelítése szempontjából központi jelenségek, a kogníció, az ágens és a jelentés térben és időben megosztottan léteznek különböző szereplők között, akkor felmerül a következő kérdés: ezek a relációk milyen természetűek? A vizsgált megosztott kapcsolatok milyen szerveződési formában működnek? Knappett számára ebből következik a *hálózat* mint szerveződési minta beemelése az elméleti keretbe, nem utolsósorban azért, mert a hálózat megengedi az eltérő egységek összekapcsolódásainak egységes kezelését hibrid szerveződéseként. A „hálózat” terminus azonban önmagában többféle jelentésben használatos a tudományos irodalomban, éppen ezért a szerző egy önálló fejezetet szentel a különböző típusú hálózatmodellek taglalására, jellemzésére.

A szerzőnek ezenkívül még egy építőköre szüksége van az elméletéhez: a jelentés integrálására a felvázolt hálózatmodellbe. Itt a fő feladat a dolog mint anyag és a dolog mint jel integrálása egyetlen modellen belül, azaz a funkcionális és a szimbolikus jelentés kapcsolatának tisztázása (85. p.). Ennek nehézsége abból adódik, hogy a funkcionális és a szimbolikus jelentés modelljei a strukturalista modellekben nem találkoztak. Knappett ezért az állapotért a saussure-i szemiotikát tartja felelősnek, és ezért egy külön fejezetben igyekszik bemutatni a peirce-i szemiotika előnyeit, elsősorban a pragmatikai dimenzió integrálását a jelelméletbe.

Az összefoglaló előtti két utolsó fejezet egy-egy szándékolt alkalmazása a korábbi részekben vázolt elméleti keretnek. Az első közülük modern tárgyakkal foglalkozik, a második a szerző szűkebb kutatási területével, a Kelet-Mediterráneum régészeti kerámijával. Mindkét fejezetre jellemző egy-egy tárgytípus – modern, illetve régészeti kerámia – minél szélesebb körű hálózatba illesztése, a kapcsolódások (elsősorban szemiotikai) feltárása és leírása, valamint a cél, hogy eközben a szimbolikus és funkcionális jelentés dualizmusán túllépjen a korábban bevezetett affordancia, korlát (*constraint*), kauzalitás, ikonicitás és indexikalitás fogalmak segítségével.

Knappett fő célja könyvével, hogy a tárgyak jelentésének megragadásához egyetlen elméleten belül képes legyen összekapcsolni a pragmatikai és a szignifikatív dimenziókat

(166. p.). Ez a feladat szerinte nem választható el a materiális és a mentális közötti dualizmus áthidalása nélkül. Az eszközöket az ökológiai pszichológiából és a szemiotikából merítette, és a két területet az affordancia fogalmával igyekezett összefűzni.

A kísérlet véleményem szerint végül csak részben sikeres. A szerző méltánylandó szándékai, a megvalósítás lépései és buktatói azonban elég tanulságosak, hogy valamilyen mértékben foglalkozzunk velük.

A siker elmaradása szerintem részben arra vezethető vissza, hogy a szerző nem elég tájékozott a tárgyi világgal kapcsolatos elméletekben, módszertanban és irodalomban ahhoz, hogy a pillanatnyilag legfontosabbnak látszó csomópontokat, szempontokat kiemelje, és ezek figyelembevételével alkossa meg a rendelkezésre álló forrásokból a számára megfelelő elméletet, vagy legalábbis reagáljon az itt felvetődő problémákra, modellekre. A tárgyak társadalomtudományi és filozófiai megközelítéseiben kiugróan sokat foglalkoznak például a dolgok *egzisztenciájával*, *identitásával*, *kompozíciójával* és *egységével*. Mindez általában igaz – valamilyen mértékben – a dolgokkal, tárgyakkal és anyagrészekkel való foglalatosságra, ám ezen belül külön – és a mi szempontunkból kitüntetett – halmazt alkotnak az úgynevezett *hétköznapi* (fizikai) tárgyak (*ordinary objects*). Ezek azok a tárgyak ugyanis, melyekkel mindennapjaink során rendszeresen találkozunk.

Knappett nem foglalkozik a hétköznapi tárgyakkal mint olyanokkal, vagyis azzal a nehezen megkerülhető kérdéssel, hogy a dolgok miként jelennek meg a kultúra szereplői számára a mindennapok során. Ugyancsak nem követ egy másik lehetséges megközelítést sem, mely általában a társadalomelméletekben (Reckwitz 2002) vagy a társadalmi ontológiákban (Schatzki 2000) próbálja elhelyezni a tárgyakat, megnézve, hogyan viselkednek azok a különböző típusokban. Knappett e tekintetben ragaszkodik Latour *network*modelljéhez, akkor is, ha annak éppen a *szimmetriával* kapcsolatos elképzelései kapták ez idáig a legtöbb kritikát. Ezekkel a kritikákkal ráadásul nem akar szembesülni.

Hozzá kell tennem, hogy valamennyi jelentősebb tárgyméletben a „hétköznapi dolog”, tárgy fogalmába az *élő* tárgyak legalább annyira beletartoznak, mint az élettelenek. Egy organizmus fizikai dolog is, *amellet* hogy él. Éppen ezért Knappett próbálkozása, hogy az élő organizmus fogalmát próbálja meg először meghatározni és elemezni, és azután *ehhez képest* az élettelenként felfogott tárgyakét, legalábbis indoklásra szorult volna. A későbbi elemzést mindenestre nem segítette tovább, bár csaknem egy teljes fejezetben ezzel a problémával foglalkozik a szerző. Az külön kérdés, hogy az élő dolgok (organizmusok) miben különböznek az élettelenektől (például abban, hogy metabolizmust végeznek), illetve hogy ez a kérdés milyen perspektívában és mértékben izgalmas a társadalomtudományi megközelítésen belül. Észre lehet venni például, hogy az élő szervezet *egységének* és *identitásának* feltételei eltérőek az élettelenétől, ám az összehasonlítás minden ilyen jellegű elemzésben a második lépés csupán, és a hétköznapi, élettelen dolgok *bizonyos* sajátosságaihoz nyújthat kontrasztot.

Megint más a helyzet azonban az élő rendszerek határait illetően. Knappett ezzel kapcsolatban *amellet* érvel, hogy az élő szervezetek határai *fuzzyk*, elmosódottak (ami az entitások meghatározatlanságából következik). Itt nem derül ki, hogy a szerző szerint ez az elmosódottság ontológiai vagy szemantikai, esetleg mindkét értelemben érthető-e. Azaz a kérdés – leegyszerűsítve – az, hogy a világ meghatározatlan-e, vagy pedig a leírásaink, a nyelvi eszközeink mint (hiányos, korlátozott) eszközök okozzák ezt a jelenséget, vagy esetleg mindkettőről szó van. A kutatók többségének véleménye pilla-

natnyilag az, hogy nyelvi, szemantikai meghatározatlansággal mindenképpen számolnunk kell (Varzi 2001), egyesek szerint viszont maga a világ is meghatározatlan (Akiba 2004), mások szerint viszont nem az (Prinz 1998). Az egyes álláspontoknak természetesen más-más következménye van a dolgok leírására nézve, ráadásul a jelenség nem csak az élő rendszerekre érvényes, ám Knappettnél ez a probléma nem merül fel. Az élő és élettelen (és tegyük hozzá: az élettelen és élettelen) rendszerek közötti határok ráadásul *nem* feltétlenül önmagukban *fuzzyk*, hanem ennek milyensége azon is múlhat, milyen perspektívát választunk a leírásra. A határhúzás lehetősége és ennek élessége függhet például attól is, hogy a rendszer milyen típusú (illetve milyen felbontású) leírását adjuk meg (például külsőt vagy belsőt, esetleg nagy felbontásút vagy egészen mikroszintűt), illetve attól, hogy éppen kategorizálunk, leírunk vagy a dolog identitásának feltételeit adjuk-e meg. Az sem világos, hogy a határhúzás Knappettnél a hétköznapi világ tárgyaira vonatkozik-e (kulturális tárgyak), vagy a biológia, fizika tárgyaira (esetleg mindkettőre). A határ megadásának az eredménye ugyanis igen eltérő lehet ezekben az esetekben, és a társadalomtudományi érdeklődésnek nyilvánvalóan a hétköznapi tárgyaknál kellene kezdődnie.

Knappett – alapvetően Latour nyomán – mindenfajta dualizmus ellensége, illetve a dualizmus bármilyen megnyilvánulását igyekszik eltörölni (természetesen valamilyen nem dualista modell felkínálásával). A dualizmus elkerülése érdekében azonban Knappett nem ügyel arra, hogy sikeresen elkerülje az esszencializálás csapdáját. A tárgyakat és az élőlényeket ontológiai kategóriákként igyekszik leírni, noha a célja jóval inkább a vizsgált kultúrák sajátos viszonya, viszonyulása a tárgyakhoz, azaz hogy miként látják őket a tárgyakat, hogyan használják őket, egyáltalán miképpen *jelennek meg* a tárgyak a gondolkodó és cselekvő szubjektumok számára. Itt tehát nem feltétlenül az a legizgalmasabb kiindulópont, hogy mi is valójában a különbség az élő és élettelen dolgok között (mint ahogyan Knappett ezt hosszasan fejtegeti), hanem hogy miként kezelik az egyes közösségek a környezetüket, többek között a „tárgyakat”. Ezen belül éppen az az egyik kérdés, mit tartanak tárgyaknak, miként és miktől különítik el az idetartozó dolgokat az emberek (természetesen, ha van egyáltalán ilyen megkülönböztetés, de ez itt empirikus kérdés). Nehezen kerülhető meg természetesen egy ilyen vizsgálat során az a probléma, hogy miképpen viszonyulnak a hétköznapi dolgok a dolgok egyéb, például természettudományos ontológiájához, de ez a lépés megint csak a második hullámban tehető meg, miután tisztáztuk a hétköznapi tárgyak mibenlétét.

Ugyancsak felvethető Knappett álláspontjával kapcsolatban, hogy miért is nem jók a dualista fogalmak a társadalomtudományon belül, mi is a baj velük? Itt csak jelzem, hogy az éppen a szerző által ostromozott materiális és mentális jellegzetesség, vonás megkülönböztetése egy adott ontológián belül nem azonos a karteziánus típusú anyag és elme szétválasztásával. A dolgok fizikai és mentális vonásainak elkülönítése teljesen más alapon működik, mint például a karteziánus szemléletben uralkodó szubsztanciadualizmus. Természetesen vannak érvek egy ilyen jellegű szétválasztás *ellen* és *mellett* egyaránt, sokak szerint viszont egy ilyen szétválasztás *nélkül* igen nehéz bármit is mondani a *kognitív* folyamatokról (lásd Chakraborti 2005).

Knappett egyáltalán nem alkalmazza a skandináv régészek (például Olsen 2003; Yarrow 2003) újabb eredményeit (noha ezek gyakran szintén a latouri *network*elméletre alapoznak, és ennek alkalmazásában vagy ismertetésében jóval szisztematikusabbak a szerző-

nél), a tárgykutatás filozófiai irodalmát szintén nem forgatja (mondjuk Dipert 1993; Smith–Casati 1994; Hawley 2001), és ugyancsak nem foglalkozik a tárgy hétköznapi kategorizálásának (kognitív) pszichológiai (Knappettnél például teljesen hiányzik a *Spelke-tárgy* fogalma), illetve kultúraközi pszichológiai vizsgálatainak (például Landau–Smith–Jones 1998; Malt et al. 1999; Bolton 2001) eredményeivel (legalábbis könyvében ezeket az eredményeket és munkákat hiába keressük). Nem szerepel nála Daniel Miller (1995) egyetlen munkája sem, de ugyanígy nem használja a Gell-féle művészetelmélet körüli vita tanulmányait sem (Pinney–Thomas, eds. 2001; Layton 2003), noha Miller a tárgyak társadalmi jelentésének irodalmán belül kulcsfigura (Appadurai például szerepel), a szerző elméleti keretének egyik sarokköve pedig éppen Gell művészetelmélete (pontosabban annak kiterjesztése) – a vitakötet bevezető tanulmányára ráadásul hivatkozik is Knappett. Ugyanígy hiányzik a Latour körüli vitákra való utalás (lásd hibriditás, szimmetria, ágencia), holott Latour a másik sarokkő Knappett elméletén belül (a vitához lásd például Fuchs–Marshall 1998; Fuchs 2001; Reckwitz 2002). Feltűnő, hogy a szerző 2002-nél frissebb irodalmat egyáltalán nem használ, bár ki tudja, mennyi ideig fekszenek a kéziratok a philadelphiai kiadónál.

Bár a szemiotika saussure-i és peirce-i változatairól szóló fejezet első pillantásra korrekt bevezetőnek tűnik a tematikába, a helyzet messze nem ilyen egyszerű. Saussure Peirce-höz képest igen eltérően használja a 'jel' terminust, éppen ezért egy valamire való összevetéshez elengedhetetlen a két rendszer (alaposabb) áttekintése. Ráadásul a latouri társadalmi szemiotika éppen a saussure-i hagyományokhoz kötődő hjelmslevi jel modelljén, illetve ennek greimasi, strukturalista (és a nyelvi entitásokon túlmutató) értelmezésén alapul.

Knappett Latourhoz hasonlóan nem foglalkozik komolyan a világ rétegzett, hierarchikus felépítésének lehetőségével (egyéni, társadalmi szint), pontosabban elutasítja ezt a megközelítést (*flat view*), emiatt kénytelen egy szinten kezelni egymáshoz képest eltérő szervezettségű dolgokat (észlelés, szignifikáció, kommunikáció), ami nem könnyű vállalkozás, és amihez jóval biztosabb elméleti alapok kellene, mint amilyen akár Latouré. Ez mindenképpen a szimmetriához való ragaszkodás ára. A mikro- és makroszint megkülönböztetése Latour számára fölösleges. Ami van, az a társadalmi praxisok szintje. Ám éppen emiatt a latouri elméleti keret hiányos marad: nem kínál modellt többek között az észleléshez, kognícióhoz (nem foglalkozik ezekkel a jelenségekkel). Latour természetesen igyekszik áthidalni a klasszikus ellentétet a társadalmi struktúra és az egyéni ágencia között, de ennek az az ára, hogy az általa elvetett olyan fundamentális fogalmak helyett, mint a nyelv és a kogníció, néhány újat helyez a középpontba: *actant*, *mediáció*, *esemény* – noha meglehetősen minimalista szinten. Nem foglalkozik ugyanis azzal, mi maga a tárgy. Miben más, mint a nyelv és a kogníció? Miért tartós a tárgy a többi jelenséghez képest (ha valóban tartós, ami kétséges, ám ez esetben újból az a kérdés, miért gondoljuk ezt – Latourral egyetemben)? Éppen a tárgy, a kogníció és a nyelv kapcsolatának tisztázása helyett Latour (és Knappett) egy újabb fundamentumot keres. Ám miért lenne az egyik alapvetőbb, mint a másik?

A könyv egyik központi fogalma egyértelműen az *affordancia*. A szerző ennek segítségével igyekszik összekötni a materiális dolgokat az elmével, illetve összekapcsolni az affordanciát a jelentéssel, a Norman-féle *constraint*tal és a közvetített cselekvéssel.

Éppen ezért érdemes elidőznünk röviden ennél a fogalomnál, részben hogy jobban lássuk tartalmilag Knappett elméletét, részben hogy jobban lássuk elméletépítését.

Knappett abból indul ki, hogy az affordanciát nem elégséges fizikai vonásként értelmezni, mint ahogyan ez Gibsonnál megtalálható, mert az ilyen felfogás túlságosan általánossá teszi a fogalmat. A tárgyak használata ugyanis nemcsak a dolgok fizikai formájától, szerkezetétől függ, hanem ezen belül a kulturális gyakorlattól is (46. p.). Az affordancia fogalma eredetileg Gibson ökológiai pszichológiai megközelítésének központi része volt (a közvetlen észlelés elméletéé), Gibson viszont csak példákat adott meg a fogalom működésére vonatkozóan, s formális meghatározását elkerülte. Nála az affordancia nem más, mint ami valamit ad, nyújt, kínál az ágensnek. Forrás, amelyet a környezet nyújt egy adott organizmus számára; forrás, mely lehetőséget ad valamilyen cselekvésre. Gibson számára az affordancia a környezet vonása, de az ágenshez képest, viszonyítottan jelenik meg. Gibsonnál a jelentés és az affordancia nagyjából azonos fogalom, azaz a jelentés szintén a környezet vonása, nem pedig mentális tulajdonság (51. p.). A fogalom alaposabb tisztázása azonban a következő generációra várt. Hozzá kell tenni, az affordancia fogalmát illetően máig nincs egyetértés.

Knappettnél az affordancia a tárgy (környezet) vonása, de egyben relacionális vonás (47. p.). Bizonyos értelemben független az ágenstől, nem szűnik meg tehát, ha nem használja senki az adott tárgyat, vagy ha nem veszi észre (noha nélkülük nincs értelme erről beszélni [49. p.]). Gibson időnként a tárgy vonásaként, időnként a tárgy és az ágens kapcsolataként kezelte az affordanciát. A szerző szerint létezik egyfajta kölcsönösség az affordancia és az ágens között. Ha nincs ember, nincs szék. Az affordancia függetlenségének akkor van értelme, ha abból indulunk ki, hogy független az észleléstől. Az ágens fizikai képessége számít, nem az, hogy észreveszi-e az adott dolgot, vagy tud-e róla. Ebben az értelemben (a szubjektumtól) független vonás az affordancia (49. p.). Knappett az affordancia tárgyalásakor főleg Heft (1989) ezzel kapcsolatos ökológiai elméletét idézi, aki egyértelműen mint vonásokat kezeli az affordanciát (melynek van független és relacionális vonása). Heft ugyanakkor igyekszik megkerülni a direkt és indirekt észlelés problémáját.

A korábbi posztgibsoni affordanciaelméletekben az affordancia szintén a környezet vonása, noha adott élőlényhez képest működik, valamilyen jelentősége van az élőlény életében. Kérdés viszont, *milyen jellegű* vonásról van szó, illetve *mit jelent* a „viszonylagos”, „relatív” ebben a modellben (Chemero 2003: 182).

Noha ezek az elméletek egyetértenek abban, hogy affordancia a környezet állattól függő vonása, e két kérdésre már a korábbi elméletek is legalább kétfajta választ adtak. Az egyik szerint az affordancia olyan környezeti forrás, mely szelekciós nyomást fejt ki az állatra, azt irányítja (Reed 1996). Egy másik nézet szerint a környezet diszpozicionális vonásáról van szó, melynek működéséhez aktualizáló körülmények kellenek (Turvey 1992). A diszpozíció a lehetséges aktualizáló körülményektől függ. Ha az affordancia diszpozíció, akkor állatok lehetséges jelenlététől függ, melyek azt aktualizálják. Az affordanciát tehát ki kell egészíteni az állatok vonásaival. Figyelembe kell venni, hogy ez utóbbi változat nem tartalmaz szelekciós elemet (Chemero 2003: 182–184).

A kérdéssel foglalkozó újabb megközelítések közül néhány azonban megkérdőjelezi a korábbi elméletek közös jegyét. Chemero (2003: 184) például vitatja, hogy az affordancia

a környezet vonása, illetve hogy egyáltalán vonás-e. Szerinte az affordancia az organizmus meghatározott aspektusa (képességei) és a szituáció meghatározott nézőpontja közötti reláció; megléte a *potenciális* megfigyelőktől függ, nem az aktuálisoktól. Chemero (2003:193) szerint az affordancia nem független az organizmustól (Reed 1996 szerint viszont igen); a kérdés azonban az, hogy miképpen függ tőle (Turvey 1992 nem ad erre választ). Chemero relációs elmélete erre igyekszik megoldást kínálni.

Látható tehát, hogy bár Knappett foglalkozik az affordancia státusával, azt a tárgy (környezet) vonásaként értelmezi. Noha felveti a szubjektummal való kapcsolatát, ennél mélyebbre nem megy az elemzésben, nem foglalkozik például e reláció természetével. Ugyancsak nem foglalkozik az affordancia lehetséges típusaival sem: például a fizikai (valódi), kognitív (észlelt), szenzorikus és funkcionális affordanciával (Hartson 2003).

Hogyan lehet összefoglalóan értékelni Knappett könyvét, mely az anyagi kultúra elméletének kidolgozására tesz kísérletet? A munka kiindulópontja: a régészet számára is alkalmas elmélet keresése az anyagi kultúra és a szubjektumok viszonyát illetően, a tárgyakkal kapcsolatos korábbi vizsgálódások összegzése és értékelése megkerülhetetlen lépés nemcsak a régészeten belül, hanem a társadalomtudományok jelentős részében is – bár ez a fajta kritikai vizsgálat nem egyedi a régészeten belül sem (lásd például Falck 2003; Hicks 2005; Yarrow 2003; Olsen 2003, Lesure 2005; korábban Edmonds 1995; Gosden 1994; Thomas 1996), még kevésbé azon kívül. Knappett számos ötletet vet fel, mely ebbe az irányba mutat, több példán szemlélteti a számára központi fogalmak használatát, és ehhez tekintélyes irodalmat használ és idéz folyamatosan. A gondok ott jelentkeznek, hogy ez az irodalom túlságosan szelektív, ezen belül nem eléggé válogatott, a szerző pedig ritkán lép túl a bemutatáson. Bizonyos témák túlírta, mivel általánosan ismertek (szemiotika, művészi és hétköznapi tárgy viszonya), számos állandóan visszatérő kérdés viszont meg sincs említve (tárgyidentitás, -kompozíció). Knappett nem ás elég mélyre a téma adta lehetőségekben, megmarad az aktív network, megosztott kogníció – ma már messze nem ismeretlen vagy akár újnak számító – keretén belül, és indokolatlanul egyfajta dualizmusellenes hadjáratot folytat, ahelyett hogy – akár a maga választotta keretén belül – a felvetett, felvetődő kérdéseket továbbgondolná (lásd Molotch 2005 ismertetőjét is). Mit ért például pontosan a tárgy-ember kapcsolatból létrejövő komplexitáson, milyen típusai, fokozatai vannak (ha vannak ilyenek)? Knappett könyve jó kiindulópont a témával ismerkedőknek, alapkérdéseket vet fel (lásd a tárgyak ágenciája), a válaszokkal azonban adós marad, az általa ígért újfajta elméleti keret pedig egyelőre nem állt össze. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a szerző alapkérdésére egészen más típusú válaszok is léteznek mind a régészeten, mind a tágabban vett társadalomtudományokon belül. Ezek az itt is felvetődő, újabb problémák (tárgy, ágencia, megtestesítés) megoldását a korábban alkalmazott módszertani, analitikus keretekben is el tudják képzelni (lásd például Lesure 2005; Giere 2004), a hétköznapi tárgyak észlelésével és fogalmi megragadásával (feldolgozásával, azonosításával, kategorizálásával, követésével stb.) kapcsolatos kognitív pszichológiai tanulmányok pedig egyenesen elárasztják a szakfolyóiratokat (lásd Scholl 2001).

IRODALOM

AKIBA, KEN

2004 Vagueness in the world. *Noûs* 38(3):407–429.

BOLTON, LISSANT

2001 Classifying the material. Food, textiles and status in North Vanuatu. *Journal of Material Culture* 6(3):251–268.

CHAKRABORTI, CHHANDA

2005 Mental properties and levels of properties. *Metaphysica* 6(2):7–24.

CHEMERO, ANTHONY

2003 An outline of a theory of affordances. *Ecological Psychology* 15(2):181–195.

DIPERT, RANDALL R.

1993 *Artifacts, art works, and agency*. Philadelphia: Temple University Press.

EDMONDS, M.

1995 *Stone tools and society*. London: Batsford.

FALCK, TORI

2003 Polluted places: harbours and hibridity in archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 36(2):105–118.

FUCHS, STEPHAN

2001 *Against essentialism: a theory of culture & society*. Cambridge: Harvard University Press.

FUCHS, STEPHAN – MARSHALL, A.

1998 Across the great (and small) divides. *Soziale Systeme* 4(1):5–31.

GIERE, RONALD N.

2004 The problem of agency in scientific distributed cognitive systems. *Journal of Cognition and Culture* 4(3):759–774.

GOSDEN, C.

1994 *Social being and time*. Oxford: Blackwell.

HARTSON, H. REX

2003 Cognitive, physical, sensory, and functional affordances in interaction design. *Behaviour & Information Technology* 22(5):315–338.

HAWLEY, KATHERINE

2001 *How things persist*. Oxford: Clarendon.

HEFT, H.

1989 Affordances and the body: An intentional analysis of Gibson's ecological approach to visual perception. *Journal for the Theory of Social Behavior* 19:1–30.

- HICKS, DAN
2005 'Places for thinking' from Annapolis to Bristol: situations and symmetries in 'World Historical Archaeology'. *World Archaeology* 37(3):373–391.
- KNAPPETT, CARL
2002 Photographs, skeuomorphs and marionettes: some thoughts on mind, agency and object. *Journal of Material Culture* 7(2):97–117.
2006 Beyond skin: layering and networking in art and archaeology. *Cambridge Archaeological Journal* 16(2):239–251.
- LANDAU, B. – SMITH, L. – JONES, S.
1998 Object shape, object function, and object name. *Journal of Memory and Language* 38(1):1–27.
- LAYTON, ROBERT
2003 Art and agency: a reassessment. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9(4):447–464.
- LESURE, RICHARD G.
2005 Linking theory and evidence in an archaeology of human agency: iconography, style, and theories of embodiment. *Journal of Archaeological Method and Theory* 12(3):237–255.
- MALT, B. C. – SLOMAN, S. A. – GENNARI, S. – SHI, M. – WANG, Y.
1999 Knowing versus naming: similarity and the linguistic categorisation of artifacts. *Journal of Memory and Language* 40(2):230–262.
- MILLER, DANIEL
1995 Artefacts and the meaning of things. *In* Companion encyclopedia of anthropology. Tim Ingold, ed. 396–419. London – New York: Routledge.
- MOLOTCH, HARVEY
2005 Thinking through material culture: an interdisciplinary perspective. *American Journal of Sociology* 111(5):1613–1615.
- OLSEN, BJØRNAR
2003 Material culture after text: Re-membering things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2):87–104.
- PINNEY, CHRISTOPHER – THOMAS, NICHOLAS, EDS.
2001 Beyond aesthetics. *Art and the technologies of enchantment*. Oxford – New York: Berg.
- PRINZ, JESSE
1998 Vagueness, language, and ontology. *The Electronic Journal of Analytic Philosophy* 4. Internetcím: <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1998/prinz98.html> (letöltve: 2004. október 27.).
- RECKWITZ, ANDREAS
2002 The status of the 'material' in theories of culture. From 'social structure' to 'artefacts'. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 32(2):195–217.
- REED, E. S.
1996 *Encountering the world*. New York: Oxford University Press.

SCHATZKI, THEODORE R.

2000 The social bearing of nature. *Inquiry* 43:21–38.

SCHOLL, B.

2001 Objects and attention: the state of the art. *Cognition* 80(1):1–46.

SMITH, BARRY – CASATI, ROBERTO

1994 Naive physics: An essay in ontology. *Philosophical Psychology* 7(2):225–244.

THOMAS, J.

1996 *Time, culture and identity*. London: Routledge.

TURVEY, M.

1992 Affordances and prospective control: An outline of the ontology. *Ecological Psychology* 4(3):173–187.

VARZI, ACHILLE C.

2001 Vagueness in geography. *Philosophy & Geography* 4(1):49–65.

YARROW, THOMAS

2003 Artefactual persons: the relational capacities of persons and things in the practice of excavation. *Norwegian Archaeological Review* 36(1):65–73.